

Циганенко В. Л.

Харківський національний університет радіоелектроніки

ОБРАЗ СУПРАСЛЬСЬКОГО АРХІМАНДРИТА СЕРГІЯ КИМБАРА НА СТОРІНКАХ ТВОРУ «ПИСЬМО СУПРАЛЬСЬКОГО АРХІМАНДРИТА СЕРГІЯ КИМБАРА КЪ КІЄВСКОМУ МИТРОПОЛИТУ МАКАРІЮ ІІ, ОКОЛО 1536 Г.»

У статті проаналізований образ супрасльського архімандрита Сергія Кимбара не тільки з боку його діяльності, а й зосереджено увагу на художніх засобах, що характеризують як саму постать архімандрита, так і його дії. Зокрема, увагу звернено на цитування згаданим вище діячем Святого Письма, правил вселенських соборів. Автор наголошує на важливості дотримання не тільки правил проведення того чи іншого обряду, а й традицій, що існували в певній місцевості. Усе це не применшує ваги архімандрита для тогочасного церковного життя на українсько-білоруських територіях.

У тогочасному суспільстві (XVI ст.) церква відігравала найголовнішу роль у житті населення. Але кожна територія мала свої традиції проведення богослужінь, що інколи відрізнялися від прописаних; церковні книги були написані латинською мовою, яку не розуміли прості люди; навіть побудова церков відрізнялася. Усе це сприяло для звинувачень ченцем Арсенієм Сергія Кимбара, і виправдань останнього.

Автор наголошує на освіченості церковних діячів. Вони знали всі правила церковних вселенських соборів і могли з легкістю цитувати їх; дотримувалися традицій ведення богослужінь тих територій, де були розташовані церкви; добре володіли мовою та користувалися пошаною населення. До речі, це стосувалося не всіх. Для підкреслення обізнаності одних, і необізнаності інших, у тексті широко вживаються художні засоби, що характерні для XVI ст.

Стаття побудована за структурою досліджуваного твору. На жаль, образ супрасльського архімандрита Сергія Кимбара змальований не повно, оскільки текст був написаний ним самим. Це видно із назви – «Письмо супральського архімандрита Сергія Кимбара къ киевскому митрополиту Макарию ІІ, около 1536 г.». Незважаючи на це, протягом листа простежуються його ґрунтовні знання – безапеляційне відкидання одних звинувачень за іншими.

Ключові слова: *художні засоби, богослужіння, вселенські собори, Святе Письмо, Київська митрополія, віра.*

Постановка проблеми. Національно-церковне життя на українсько-білоруських територіях, що знаходилися під владою Великого князівства Литовського, заслуговує на особливу увагу. Становище православної церкви було неоднозначним. З одного боку, після поділу Київської митрополії (1448 р.) ставлення до православ'я з боку керівників держави було толерантним, терпимим. Король Польщі Казимир ІV урівняв у правах «людність Литовсько-Руської держави ... з людністю коронних польських земель», дарував землі й села українським монастирям [8, с. 131].

Віряни самі погодилися визнати владу короля за умови збереження своєї віри, тобто православ'я: «Уважай: «себе мѣсто и замки поддали, а вѣру заховали», але не згодилися на об'єднання з «Ляхами и костеломъ Латинскимъ»

[2, с. 98; 3, с. 1026]. Богослужіння на білорусько-українських землях велися згідно зі своїми звичаями, нехтуючи традиції Константинопольської церкви [5, с. 64].

З іншого боку, відбувалися загострення міжконфесійних відносин між православними й католиками. Князь Великого князівства Литовського Олександр Казимирович, навіть після вінчання з дочкою Московського князя Івана ІІ Оленою, не підтримував православну церкву [4, с. 6].

Із часу хрещення Київської Русі Володимиром Великим йшла боротьба за відстоювання прав православних на віру, на право вести богослужіння рідною мовою. Ця боротьба продовжується й сьогодні, незважаючи на отримання православною церквою Томосу 2018 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

До образу Сергія Кимбара зверталися С. Темчин, О. Мелетій М. Соловій, А. Миронович [1; 9; 10; 5; 16; 11; 13].

Як відомо, Сергій Кимбар був архімандритом Супрасльського монастиря 1532–1565 рр. За його правління Супрасльський монастир збагатився численними рукописами [1, с. 173]. Варто зазначити, що досліджуваний твір належить до полемічної літератури, оскільки «Лист...» – це письмова відповідь Сергія Кимбара на звинувачення Арсенія. За допомогою літератури українські письменники боролися з католицьким примусом, за права православних, за можливість проводити богослужіння рідною мовою [15, с. 80].

Саме в полемічній літературі прихильники різних гілок християнства за допомогою пера доводять правильність своїх дій. Не обходить полемічна література й історичну тематику. Усе це стосувалося історико-релігійних умов, в яких знаходилося українське суспільство.

«Лист супрасльського архімандрита...» – відповідь на звинувачення Сергія Кимбара монахом Арсенієм. Твір побудований у вигляді діалогу між архімандритом Сергієм Кимбаром і монахом Арсенієм. Щоправда, репліки останнього подані самим Сергієм Кимбаром, який наводить звинувачення, а потім на них і відповідає.

Ченцем Арсенієм зібрано всі відхилення від правил у проведенні богослужінь. Усі вони зібрані в окремий документ і наданий митрополиту Макарію II. У донесенні митрополиту зазначено, що архімандрит змінює порядок богослужіння та неправильно цитує євангельські тексти [9, с. 14–15]. Крім цих звинувачень, приводом стали ще звинувачення у зміні грецизмів на слов'янські відповідники [10, с. 365]. Бажанням групи монахів Супрасльського монастиря, до котрої входив і Сергій Кимбара, було зробити переклад богослужбових книг на зрозумілу для простих людей мову [11, с. 161].

Усе це стало причиною створення «Листа...», що служив як виправдання Сергієм Кимбаром перед митрополитом Макарієм II на Віленському церковному соборі 1546 р. [10, с. 361]. Звідки взялася неприязнь ченця Арсенія до архімандрита Сергія Кимбара – невідомо. Відомо тільки, що Сергій Кимбар постриг Арсенія в ченці в Супраслі. Хочеться зазначити, що ці звинувачення ченцем Арсенієм подаються не вперше. Протягом чотирьох років чернець Арсеній скаржився митрополиту Макарію II як письмово, так й усно.

Сергій Кимбар, дізнавшись про таємні донесення Арсенія, ув'язнив його. Ченцю вдалося втекти й поскаржитися ктитору Супрасльського монастиря Олександру Хоткевичу [9, с. 19–20]. Усе це створило всі умови для найшвидшого скликання Віленського православного собору.

Формулювання мети статті. Мета статті – висвітлення образу супрасльського архімандрита Сергія Кимбара, а також аналіз поетики твору. Це допоможе зрозуміти ставлення Сергія Кимбара та служителів церкви різних рангів до православної віри. Як бачимо, при аналізі твору дослідники не звертали увагу на поетику, а розглядали тільки історичні факти, зокрема стосунки останнього з монахом Арсенієм.

Виклад основного матеріалу. Починається «Лист...» зверненням Сергія Кимбара до митрополита Макарія II з повідомленням про звинувачення з боку «супостатъ» і водночас просить вислухати його й заступитися за нього перед ворогами, бо це важливо «для Богородици и великого Богослова» [7, с. 1]. Для свого виправдання архімандрит посилається на правила чотирьох вселенських соборів.

Перше звинувачення архімандрит пояснює за допомогою посиланням на 6 правило Другого Вселенського собору (381 р.). Як відомо, причиною до скликання Другого Вселенського собору стало поширення ересі Македонія [12, с. 179–182]. Сергій Кимбар не даремно почав своє виправдання саме з цитування одного з правил, що розглядалося на цьому Соборі. Тут ідеться про тих, хто може безпідставно звинуватити «єпископа или ... причетника» і як саме вони це повинні зробити [7, с. 1–2].

Не оминає Сергій Кимбар і 21 правило Четвертого Вселенського собору (451 р.). Цей Собор був скликаний папою Левом Великим з метою вирішити всі незрозумілості, що стосувалися віри [12, с. 202–203]. На ньому було прийнято 30 правил. Сергій Кимбар у листі до митрополита Макарія II посилається саме на правило, яке стосується мирян і єпископів. У 21 правилі зазначається, що не можна зважувати на всі доноси, які надходять на єпископів, без попереднього зібрання про них матеріалів [7, с. 4].

Для свого захисту від Арсенія архієпископ наводить 34 правило Шостого Вселенського собору (680–681). Це правило говорить єпископам про заборону вступати в змови на будь-яку церковну особу. Якщо хтось не дотримається цього, то «степени свого да отпадутъ» [7, с. 4].

Останній собор, який згадує Сергій Кимбар, – це Карфагенський (393–419) та його 128 (143) правило. Воно говорить про доноси, що не приймаються від будь-яких осіб: ні від тих, хто є духовними особами, ні від тих, хто був відлучений від церкви, ні від мирянина. Усе це показує гарне знання законів і правил вселенських соборів Сергієм Кимбаром.

Після наведення правил соборів Сергій Кимбар розповідає, як чернець Арсеній здобув усі ці «враждебне» відомості. Дізнаємося, що останній чотири роки підглядав і записував усі діяння архимандрита, «яко гнѣздящиись змій». Ці звинувачення неправдиві, бо чернець ненавидів Сергія Кимбара і «свою страсть ненависти и зависти ... выписаль перхливе» [7, с. 5].

Поступово, один наклеп за іншим Сергій Кимбар не просто відкидає, а й аналізує, спираючись на першоджерело. Наприклад: «Первое: У тропари «Крестителю Христовъ, тобі бо дана бысть благодать молититя на ны» – отъ себе отложилъ. И я не отъ себе отложилъ, але отписано такъ въ часослове» [7, с. 5]. Ось такі пояснення надав Сергій Кимбар митрополиту Макарію II на десять звинувачень ченця.

Після таких переконливих аргументів архимандрит запевняє «милостивого отца», що при проведенні богослужіннь жодного слова не додав від себе й нічого не змінив. При виправданні Сергій Кимбар згадує про митрополита Йосифа Солтана, який приніс у монастир «часословъ», що служить для проведення богослужіннь. «Благочестивый и мудрый панъ» (як називає його Сергій Кимбар) ніколи б «церкви его (часослова. – В. Ц.) святой не надаль», якби він не відповідав ученням церкви. І продовжує, що всі богослужіння, які проводилися, записані в часослові.

Далі Сергій Кимбар перераховує всі звинувачення, які виклав у доносі чернець Арсеній, й одночасно пояснює свої дії з посиланням на часослов. Так може чинити тільки «лютый мой съпостать» [7, с. 8]. Усе, що прочитане на службі Божій, є в часослові. Крім звинувачень у неправильній трактовці Святого Письма, було ще одне: не всі псалми й молитви читаються згідно з днями.

На Русі й Литві в церквах відправляється богослужіння не «по писанію, але по обычаю», наголошує архимандрит у листі до митрополита [13, с. 40]. Це значить, що під час богослужіннь як додається, так і вилучається багато вставок [5, с. 64]. Таке «своє» читання було характерне для всіх слов'янських церков. Відбувається це

тому, що віряни «нѣци», пояснює цю невідповідність Сергій Кимбар.

Сергій Кимбар, продовжуючи говорити про свої вчинки, зазначає не тільки про відмінність у читанні, а й діях: кому й коли можна входити в «царскія двери». І знову архимандрит звертається до Шостого Вселенського собору, але вже до 69 правила. На відміну від загальноприйнятих правил, у Литві й на Русі в священному олтарі «людей посполитыхъ и нѣвеигласовъ ... бываетъ» [7, с. 10]. Це ще одна різниця між правилами Церкви й звичаями, що дотримуються на території Супрасльського монастиря. Такі відходження від правил стосуються і молитви під час літургії, і цілування хреста.

Також існує відмінність і в побудові церков, і в богослужіннях вечірніх, ранкових, полуденних, утрени, всеношні, відспівування; на водохрещі; у різдвяні й апостольські пости; і навіть у помазанні. Згідно з правилами богослужіннь деякі читаються в церкві, деякі поза нею. На Русі й у Литві цього не завжди дотримуються: «Паки же здѣ и на Руси предъ празднику Рождества и Богоявленія Спаса Христа часы преименуемая царскія съ необычными псалмы и съ параміями, и съ апостоли, и съ евангелии, и по своему обычаю приложив, а не водле типика, поють и чтуть» [7, с. 11].

Богослужіння вільно проводилося поєднанням двох традицій: за своїм звичаєм і за правилами церкви. Так само могли замінювати одні книги іншими для проведення Служб Божих. Навіть на Великдень хрестяться за своїм звичаєм. А для освячення їжі, крім вина й хліба, приносять «и мясо, и сыры, и хлѣбы, и овощи всякое, и медовину, и оловину вносятъ, и животная скотъ во освященныя храмы нѣкогда пушаютъ» [7, с. 13].

У монастирі Сергій Кимбар прожив 26 років. Усі тексти для богослужіннь, правила проведення обрядів брав із соборних правил церкви. Ці соборні правила були «утверждения, не отъ Литвы, а ни отъ Москвы, но оттоль, отколь намъ крещеніе процвете и вѣра ... израсте, и благочестіе насадися» [7, с. 14]. Також «святыя» книжки були перекладені слов'янською мовою з грецької та еллінської.

Сергій Кимбар наголошує на Євангелії від Матвія: «Чого ти дивишся на скалку в оці брата твого? Колоди у власнім оці ти не добачаєш?» [14, Мт.: 7:3]. Про нові звинувачення згадує Сергій Кимбар наприкінці листа. Цього разу зосередив увагу на Євангеліях: «на тыхъ то святыхъ Евангеліяхъ пали, изривая о мнѣ въ нихъ яму потаемнымъ

свого беззочивства злодійством» [7, с. 15]. Як стверджує архимандрит, ці рукописи були принесені в монастир Григорієм Жабою, тому до зміни тексту він не має жодного стосунку [10, с. 366]. На Віленському соборі Сергій Кимбар довів свою невинуватість. На його прохання Супрасльський монастир отримав нове Євангеліє [9, с. 21].

Оскільки метою статті є і художній аналіз, то перейдімо до мови твору. Займенник «ся» при дієсловах вказує на приналежність Сергія Кимбара до українців: «если бы ся прилучило», «бо ся тоть одно чтеть», «тоже бы ся ему годило» [7, с. 5; 8; 11; 14]. Таке написання характерне для всіх слов'янських, й українських зокрема, пам'яток XI–XVIII ст. [6, с. 136–151].

У «Листі» при зверненні до митрополита Сергій Кимбар використовує такі звертання: «милостивый отче», «святыи митрополите», «святыи велебный отче», «милостивый святыи отче», «святыи отче», «пречестный отче и преосвященный митрополите», «милостивый владыко», що говорить про пошану до Макарія II.

Інші знайдені в тексті художні засоби служать як для підкреслення своєї невинності, а також для осудження дій ченця Арсенія. Антоніми: «сѣсѣдалници духовнии и свѣтскіи», «не нагле, а ни понудителне, але разсудителне и смотрителне», «не яко единообразный братъ, но яко лютый мой съпостать», «свѣчь вжиганіе и гашеніе».

Епітети: «сатаниньской вражде», «богоносныхъ отецъ» (про св. отців, які засідали в соборах, писали правила), «благочестивый и мудрый пань», «по сластолюбію, и славолюбію, и презорьству ... смиреніа и покаяніа» (нанизування епітетів для підкреслення необізнаності ченця Арсенія).

Синоніми, перифрази, фразеологізми: «вражде и зависти и ненависти», «оклеветань и омражень» (для підкреслення своєї невинуватості), «лжа и клевета», «п'ята его, еже на мя въ высоту въздвиженная, долу снизитися мѣла», «на мя свой ядь изливали», «чоломь бью».

Емоційні слова, порівняння, прислів'я, оксюмори: «сатаниньской вражде», «вражде и зависти и ненависти», «оклеветань и омражень», «гнѣвь», «списочка», «крайняя злоба», «намараль», «кривду», «приплель», «клевета», «яко гнѣздящисъ змій», «изривая о мнѣ въ них яму ... сами впали», «отеческій свой гнѣвь милосердіемъ».

Висновки. Як бачимо, образ Сергія Кимбара на сторінках «Листа...» висвітлений не досить широко. Це пояснено тим, що аналізований твір писав головний герой. Удало підібрані художні засоби показують, що Сергій Кимбар був обізнаною, доброю людиною, яка відстоювала права православних вести богослужіння рідною мовою; віруючим, який знав правила церкви й дотримувався їх.

Список літератури:

1. Темчин С. Рукописи кимбарского собрания Супрасльского благовещенского монастыря (1532–1557). *Книгоура*. 2010. № 54. С. 173–185.
2. Циганенко В. Л. Густинський літопис і «Палінодія» Захарії Копистенського в контексті становлення барокової історичної свідомості : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків. 2011. 211 с.
3. Копыстенский Захария. Палинодия. *Русская историческая библиотека*. СПб., 1876. Т. 3. С. 313–1190.
4. Думенко Еліфаній, митрополит. Постать священномученика Макарія, митрополита Київського і всієї Руси, в історії української православної церкви. *Труди Київської Духовної Академії*. 2017. № 17 (189). С. 5–12.
5. О. Мелетій М. Соловій. Божественна літургія. Історія – розвиток – пояснення. *Записки ЧСВВ*. Рим. 1964. Т. XX. 442 с.
6. Гнатюк В. Як писати займенник *ся* при дієсловах? *Записки НТШ*. 1907. Т. LXXX., кн. VI, рік XVI. С. 135–152.
7. Письмо супрального архимандрита Сергія Кимбара къ кіевскому митрополиту Макарію II, около 1536 г. *Архив Юго-Западной России...* Киев : Тип. Г. Т. Корчака-Новицкого, 1887. Ч. I. Т. VII. С. 3–15.
8. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. Нью Йорк, 1955. Т. I (X–XVII). 294 с. Київ : Книга, 1998. Т. I. Репринтне видання.
9. Темчин С. Ю. Виленский православный церковный собор 1546 года и сообщение Симона Будного о конфликте супрасльского монаха Арсенія с архимандритом Сергіем Кимбаром. *Senoji Lietuvos Literatūra*, 39 *Кнуга*, 2015. С. 13–25.
10. Темчин С. Ю. Супрасльський ієромонах Арсеній и его Лествица 1530 г., ныне хранящаяся в Хиландарском монастыре на Афоне (№ 185). *Материалы международной научной конференции, посвященной 1000-летию присутствия русских на Святой Горе «Афон и славянский мир» (21–23 мая 2015 г.)*. Киев :

Изд. Русского Свято-Пантелеймонова монастыря на Афоне, 2016. Сб. 3. С. 360–371. URL: <https://www.academia.edu/> (дата звернення: 10.11.2020).

11. Лабинцев Ю. Об одном важном спорном моменте в судьбах белорусской православной культуры XVI столетия в святы с историей Супрасльского Благовещенского монастыря. *Elpis*. 2000. Т. 2, № 2. С. 159–173. URL: <http://bazhum.muzhp.pl> (дата звернення: 10.11.2020).

12. Архиепископ Ігор Ісиченко. Загальна церковна історія. Харків: АКТА, 2006. 601 с.

13. Ломачинська І. Православні монастирі та друкарська справа в XVI–XVII ст. *Людина і світ*. 1999. № 7. С. 37–42.

14. Євангеліє від Матея. *Святе Письмо*. Рим : Вид-во отців Василіян «Місіонер», 2007. С. 7–44.

15. Циганенко В. Л. Художні образи Кирила й Мефодія на сторінках «Палінодії» Захарії Копистенського. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 30(69). № 2, Київ, 2019. С. 80–83.

16. Миронович А. Контакты супрасльского монастыря со Святой Горой Афон в конце XV – середине XVI в. *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*. Мукачів : Вид-чий відділ Мукачівської Православної єпархії, 2019. Вип. 6. С. 253–288.

Tsyhanenko V. L. THE IMAGE OF THE SUPRASL ARCHIMANDRITE SERGIY KIMBAR ON THE PAGES OF THE WORK LETTER OF THE SUPRASL ARCHIMANDRITE SERHIY KYMBAR TO KIEV METROPOLITAN MAKARIY II, ABOUT 1536 YEAR

The image of the Suprasl Archimandrite Serhiy Kimbar was analysed not only from point of his activities but attention was focused on the artistic means that characterise both the archimandrite as a person and his activities. Besides the attention was drawn on the quoting of the above mentioned figure of Scripture the rules of Ecumenical Councils. The author emphasizes the importance of following the rules of this or that rite but the traditions that existed in a particular area.

All this does not diminish the importance of archimandrite for that period of the church life on Ukrainian – Belarusian territories.

In the society of that time (XVI century) the church played the most important role in the life of the population. But each territory had its own traditions of worship, which sometimes differed from those prescribed; church books were written in Latin, which was not understood by ordinary people; even the construction of churches differed. All this contributed to the accusations of the monk Arseniy Serhiy Kimbar and the latter's acquittals.

The author emphasizes the education of church leaders. They knew all the rules of ecclesiastical ecumenical councils and could easily quote them; followed the traditions of worship in the territories where the churches were located; they spoke the language well and were respected by the population. By the way, this did not apply to everyone. He used artistic means to show the positive features of some figures and negative features of the other, characteristic of the XVI century.

The article is based on the structure of the studied work. Unfortunately, the image of the Suprasl Archimandrite Serhiy Kimbar is not fully depicted, as the text was written by him (Letter of the Suprasl Archimandrite Serhiy Kimbar to the Kyiv Metropolitan Makariy II, around 1536 year).

In spite of this the letter shows his profound knowledge, he rejects all the accusation

Key words: *artistic means, worship, ecumenical councils, Holy Scripture, Kyiv metropolitan, faith.*